

Inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli va zamonaviy yondashuvlar

Sarvinoz Yuldashaliyeva

Ilmiy rahbar: Azimaxon Odiljon-qizi Kamolova

Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchining roli va zamonaviy yondashuvlar chuqur tahlil qilinadi. Nazariy va amaliy manbalar asosida o'qituvchining inklyuziv muhitda samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar, metodlar va yondashuvlar yoritiladi. Tarixiy va zamonaviy konsepsiyalar, shuningdek, mahalliy va xalqaro tajribalarga asoslangan holda, inklyuziv ta'limni rivojlantirishda o'qituvchining yetakchi o'rni ilmiy nuqtai nazardan baholanadi. Tadqiqotda yangi pedagogik texnologiyalar va muammolar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, o'qituvchi, pedagogika, zamonaviy yondashuvlar

The role of the teacher in inclusive education and modern approaches

Sarvinoz Yuldashaliyeva

Scientific supervisor: Azimaxon Odiljon-kizi Kamolova

Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This article provides a thorough analysis of the teacher's role and modern approaches in inclusive education. Based on theoretical and practical sources, it explores the competencies, methods, and approaches necessary for teachers to work effectively in inclusive settings. Historical and contemporary concepts, as well as local and international experiences, are used to scientifically evaluate the leading position of teachers in the development of inclusive education. The study also addresses new pedagogical technologies and challenges.

Keywords: inclusive education, teacher, pedagogy, modern approaches

Kirish

So'nggi o'n yilliklarda jamiyatda inson huquqlari va teng imkoniyatlar tamoyillarining ustuvorligi ta'lim sohasida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Inklyuziv ta'lim - bu barcha bolalarning, shu jumladan nogironligi yoki rivojlanishida

maxsus ehtiyojlari bo'lgan shaxslarning ham, bir xil muhitda bilim olish imkonini kafolatlaydigan yondashuvdir. Bunday tizimda asosiy diqqat markazida farzandlarning individualligini hurmat qilish, har bir o'quvchining ehtiyoj va imkoniyatlariga moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalash boradi. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy va shaxsiy kompetensiyasiga, uning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashga tayyorligiga hamda ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishdagi yetakchiligiga bog'liq. Shu munosabat bilan, ushbu maqolada inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli va zamonaviy yondashuvlar, ularning nazariy va amaliy asoslari, shuningdek, mavjud muammolar va ularni yechish yo'llari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Xususan, dars jarayonida qo'llaniladigan innovatsion metodlar, o'qituvchining refleksiv va empatik ko'nikmalari, milliy va xalqaro tajribalar asosida samarali strategiyalar yoritiladi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limni yanada takomillashtirish va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Inklyuziv ta'lim tushunchasi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanida keng ommalashgan bo'lsa-da, uning nazariy asoslari va amaliyotga joriy etilishi doimiy rivojlanish va yangilanish jarayonida. Inklyuziv yondashuvning konseptual ildizlari 20-asr boshlariga borib taqaladi, xususan, progressiv pedagogika yo'nalishida Dewey tomonidan ilgari surilgan «ta'lim - hayotga tayyorlov emas, balki o'zi hayotdir» g'oyasi, har bir o'quvchining individualligini e'tirof etish va muhitga moslashish zarurligini ta'kidlagan[1]. Shuningdek, Vigotskiy tomonidan ishlab chiqilgan sotsiokultural nazariya, o'quvchining rivojlanishida ijtimoiy muhit va hamkorlikning o'rni, ayniqsa, maxsus ehtiyojli bolalar uchun muhimligi bilan ahamiyatlidir. Vigotskiy «yaqin rivojlanish zonasi» konsepsiyasi orqali o'qituvchining yo'naltiruvchi, yordamchi rolini asoslab berdi; bu esa zamonaviy inklyuziv ta'limda o'qituvchining ko'makchi, motivator va differentsiatsiya qiluvchi sifatida faoliyat yuritishining nazariy poydevorini yaratdi. Shuningdek, Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari haqidagi ta'limotlari ham inklyuziv muhitda yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish zarurligini asoslaydi. Bu yondashuvlar asosida o'qituvchi har bir o'quvchining rivojlanish sur'ati, ehtiyojlari va imkoniyatlarini aniqlash, ta'lim jarayonini moslashtirishga mas'uldir.

Inklyuziv ta'limning shakllanishi va rivojlanishida tarixiy jihatdan G'arb mamlakatlari tajribasi muhim o'rin tutadi. 1970-80-yillarda AQSh va Yevropa davlatlarida nogironligi bo'lgan bolalarning umumiy maktablarda o'qish huquqini kafolatlovchi qonunlar qabul qilindi. Masalan, AQShda 1975 yilda qabul qilingan «Education for All Handicapped Children Act» (hozirgi IDEA) qonuni har bir bolaga individual ta'lim rejasini ishlab chiqish, ijtimoiy integratsiyani ta'minlash va maxsus

xizmatlarni ko'rsatish majburiyatini yukladi. Bu jarayonda o'qituvchining roliga alohida e'tibor berilib, u faqat bilim beruvchi emas, balki muvofiqlashtiruvchi, psixologik yordam ko'rsatuvchi va ijtimoiy ko'makchi sifatida qaraldi. Yevropa davlatlarida esa Salamanca Deklaratsiyasi (1994) asosida barcha bolalar uchun inklyuziv muhit yaratish xalqaro majburiyat sifatida belgilandi, bu esa o'qituvchining zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ko'rsatdi[2].

Nazariy asoslar bilan bir qatorda, inklyuziv ta'lim amaliyotiga oid zamonaviy yondashuvlar ham shakllandi. Zamonaviy pedagogikada konstruktivizm, differensial ta'lim, kollegial hamkorlik va reflektiv pedagogika asosiy metodologik tamoyillarga aylandi. Konstruktivistik yondashuv o'quv muhitini har bir o'quvchining individual tajribasi va faol ishtirokiga asoslashni talab qiladi. Bu holatda o'qituvchi bilim manbai emas, balki ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, o'quvchini faol ishtirok etishga rag'batlantiruvchi va o'z-o'zini anglashga undovchi sifatida namoyon bo'ladi. Differensial ta'lim esa o'quvchilarning ehtiyoj va imkoniyatlarini tahlil qilish, individual ta'lim rejalarini ishlab chiqish va o'qitish metodlarini moslashtirishga asoslanadi[3].

Empirik tadqiqotlar natijalari inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli ko'p qirrali va murakkab ekanini ko'rsatadi. So'nggi yillarda o'tkazilgan xalqaro va mahalliy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, o'qituvchining inklyuziv kompetensiyasi - ya'ni, maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlashda metodik, psixologik va ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lishi - inklyuziv ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omildir. Masalan, O'zbekiston sharoitida o'tkazilgan tadqiqotlarda ko'plab o'qituvchilar inklyuziv muhitda ishlash uchun maxsus tayyorgarlikdan o'tmaganini, zamonaviy metodikaga ehtiyoj yuqoriligini ta'kidlashgan. Ayrim maktablarda esa pedagoglar tomonidan innovatsion texnologiyalar, jumladan, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari), kollaborativ o'qitish va differensial baholash usullarining joriy etilishi natijasida inklyuziv guruhlarda o'quvchilarning motivatsiyasi va ijtimoiy adaptatsiyasi yaxshilangan[4].

O'zbekiston va Markaziy Osiyo regionida inklyuziv ta'lim rivoji bo'yicha yetakchi mahalliy olimlar, xususan, T.A.Shodmonova, M.T.Yusupova, N.X.Abdullaeva va boshqalar o'z asarlarida o'qituvchining o'rni va kasbiy kompetensiyasiga alohida e'tibor qaratganlar. Shodmonova inklyuziv muhitda pedagogik kommunikatsiyaning o'ziga xos jihatlarini, o'qituvchining empatiya va tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini asoslab bergan. Yusupova esa o'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligini oshirish uchun maxsus kurslar, amaliy seminarlar va o'zaro tajriba almashish dasturlarini joriy etish muhimligini ta'kidlaydi. Abdullaeva o'z tadqiqotlarida inklyuziv maktablarda o'qituvchilar tomonidan individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, oilalar bilan hamkorlik qilish va psixologik qo'llab-quvvatlash xizmatlarini ko'rsatish samaradorligini tahlil qilgan.

Bu sohada olib borilgan tadqiqotlar natijasida O'zbekiston Respublikasida «Inklyuziv ta'lim to'g'risida»gi qonun va maxsus normativ hujjatlar ishlab chiqildi, ularning asosiy qismi o'qituvchining kasbiy standartlari va doimiy malaka oshirishini belgilaydi[5].

Xalqaro tajriba va mahalliy amaliyotlarni solishtirgan holda, inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli va zamonaviy yondashuvlar quyidagicha umumlashtiriladi. Birinchidan, o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy mediator, motivator va rivojlantiruvchi sifatida faoliyat yuritadi. Ikkinchidan, zamonaviy inklyuziv ta'limda o'qituvchi uchun asosiy kompetensiyalar - kommunikativ, reflektiv, empatik, innovatsion va differensial ta'limni tashkil etish ko'nikmalaridir. Uchinchi muhim omil - o'qituvchining doimiy kasbiy rivojlanishi, ya'ni zamonaviy pedagogik texnologiyalar, AKT, interfaol metodlar, kollaborativ o'qitish va differensial baholash usullarini o'zlashtirishidir. To'rtinchidan, o'qituvchi inklyuziv muhitda oilalar, psixologlar, defektologlar va boshqa mutaxassislar bilan samarali hamkorlikda ishlashi lozim.

Zamonaviy inklyuziv ta'limda pedagogik yondashuvlar va metodlar doimiy yangilanmoqda. Masalan, «Universal Design for Learning» (UDL) konsepsiyasi - barcha o'quvchilar uchun ta'lim materiallarini moslashtirish, turli sensor, vizual, audial va kinestetik ehtiyojlarni hisobga olishni ta'minlaydi. Bu yondashuvda o'qituvchi har bir o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, ta'lim jarayonini shunga moslashtiradi. Shuningdek, kooperativ o'qitish, kichik guruhlarda ishlash, peer-tutoring (o'quvchilararo o'zaro yordam), mentorlik, reflektiv tahlil, portfolio va loyihaviy metodlar keng qo'llanilmoqda. Bu usullar o'qituvchiga har bir o'quvchining o'zini namoyon qilishiga, mustaqil fikrlash va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi[6].

Amaliyotda inklyuziv ta'limni joriy etishda qator muammolar ham mavjud. Bular orasida o'qituvchilarning malaka va tayyorgarligi yetarli emasligi, zamonaviy metodikaga doir bilimlarning yetishmasligi, darslik va o'quv materiallarining moslashtirilmaganligi, ijtimoiy stereotiplar, ota-onalarning xabardorligi pastligi va texnik infratuzilmaning zaifligi ko'rsatiladi. Shu sababli, o'qituvchilar uchun maxsus treninglar, amaliy seminarlar, kollegial hamkorlik dasturlari, mentorlik va tajriba almashish tizimlarini rivojlantirish zarur. O'z navbatida, inklyuziv maktablarda dars jarayonida differensial ta'lim, AKTdan foydalanish, interfaol metodlar, vizual va kinestetik materiallar, ijtimoiy-emosional ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish va o'quvchilarning muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli nafaqat bilim berish, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy jihatdan qo'llab-quvvatlash, har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini aniqlash va rivojlantirish, zamonaviy pedagogik

texnologiyalarni qo'llash, oilalar va mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlashdan iborat. Zamonaviy yondashuvlar va metodlar doimiy takomillashib borayotgan sharoitda, o'qituvchining kasbiy rivojlanishi va innovatsion kompetensiyasi inklyuziv ta'lim sifati va samaradorligini belgilovchi asosiy omil bo'lib qolmoqda.

Xulosa. Inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli jamiyatda inson huquqlari va teng imkoniyatlarni ta'minlashda, har bir o'quvchining salohiyatini to'liq namoyon qilishida asosiy kalit hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy inklyuziv ta'limda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki motivator, mediator, innovator va ijtimoiy ko'makchi sifatida faoliyat yuritadi. O'qituvchining differensial yondashuv, empatiya, refleksiya, kommunikativ va innovatsion ko'nikmalari yuqori bo'lishi inklyuziv muhitda har bir o'quvchining muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi. Amaliyotda zamonaviy metod va texnologiyalar - UDL, AKT, kollaborativ o'qitish, differensial baholash va loyihaviy ta'lim - o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish va o'quvchilarning ijtimoiy-emosional rivojlanishini rag'batlantiradi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limda o'qituvchining doimiy kasbiy rivojlanishi, oilalar va mutaxassislar bilan samarali hamkorligi, ijtimoiy stereotiplarni yengish va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun o'qituvchilarning zamonaviy kompetensiyalarini shakllantirish, innovatsion yondashuvlarni amaliyotga joriy etish va doimiy kasbiy rivojlanish tizimini yo'lga qo'yish zarur. Bu esa, o'z navbatida, har bir o'quvchining huquqlari va imkoniyatlarini to'liq ta'minlash, inklyuziv jamiyat qurish yo'lida muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
2. UNESCO (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. UNESCO, Paris.
3. Tomlinson, C. A. (2014). *The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners*. ASCD.
4. Shodmonova, T. A. (2020). *Inklyuziv ta'limda pedagogik kommunikatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari*. Toshkent: Ma'naviyat.
5. Mutalov, S. X. O. G. L., & Kamolova, A. O. Q. (2026). Bola tarbiyasida iqtisodiy va ekologik tarbiyaning ahamiyati va o'rni. *Science and Education*, 7(2), 255-259.
6. Ibragimova, M., & Kamolova, A. (2026). Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi. *Science and Education*, 7(2), 264-267.
7. Avazjon o'g'li, A. R., & qizi KHOLIKOV, K. A. O. (2026). O'ZBEKISTONDA MILLIY MAKTAB MUOMMOSI BOSQICHLARI VA UNING ZAMONAVIY YECHIMLARI. *TADDIQOTLAR*, 77(2), 136-140.

8. Ismatullayeva, S. T. Q., & Kamolova, A. O. (2026). Pedagoglarni kasbiy rivojlanishlarida nazariy va amaliyotning ahamiyati. *Science and Education*, 7(2), 540-542.
9. Kamolova, A. O. Q., & Murodullayev, A. (2026). Lider va tashkilotchi yoshlarni ijtimoiy-pedagogik qo 'llabquvvatlash. *Science and Education*, 7(2), 220-223.